

ansiklopedilerde yayımlanmış çeşitli madde-leri bulunmaktadır; ayrıca Webster's Dictionary'nin de hazırlayıcıları arasında yer alıyordu.

Hitti'nin en önemli kitabı, on iki dile çevrilen ve bütün dünyada pek çok baskısı yapılmış olan *History of the Arabs*'tır. İlk defa 1937'de yayımlanan ve günümüze kadar sadece İngilizce'de otuzayakın baskısı yapılan eser *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi* adıyla Türkçe'ye de çevrilmiştir (trc. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul 1980-1981; 2. bs., İstanbul 1995). *History of the Arabs*, Türkiye dahil dünyanın birçok üniversitesinde siyasî ve kültürel İslâm tarihi alanında faydalanılan önemli eserlerden biridir. *The Cambridge History of Islam* (1970), Ira Lapidus'un *A History of Islamic Societies* (1988) ve Albert Hourani'nin *A History of the Arab Peoples* (1991) adlı eserlerinin yayımlanmasıyla önemi nisbeten azalan bu kitap, adı geçen eserlerin neşrine kadar yaklaşık yarım asırlık dönemde dikkate değer bir etkiye sahip olmuştur. İngilizce'de Arap tarihini bir bütün olarak ele alan ilk eserlerden olması ayrıca önemini artırmaktadır.

Hitti'nin diğer başlıca yayınları da şunlardır: *The Origins of the Islamic State* (New York 1916; Belâzûrî'nin *Fütûhu'l-büldân*'ının kısmî İngilizce tercümesidir); *The Semitic Languages Spoken in Syria and Lebanon* (1922); *The Syrians in America* (New York 1924); *Syria and the Syrians* (New York 1926); *An Arab-Syrian Gentleman and Warrior in the Period of the Crusades: Memoirs of Usama Ibn Munqidh* (New York 1929); *The Origins of the Druze People and Religion* (New York 1928); *History of the Arabs* (London 1937); *The Arabs: A Short History* (Princeton 1943, 1944; London 1948, 1950; Chicago 1956); *History of Syria, Including Lebanon and Palestine* (London 1951); *Lebanon in History* (London 1957); *Syria: A Short History* (London 1959); *The Near East in History* (1961); *Islam and the West* (1962); *Short History of Lebanon* (1965); *Short History of the Near East* (New Jersey 1966); *A Short History of Syria* (1967); *Makers of Arab History* (1968); *Islam: A Way of Life* (1970); *Capital Cities of Arab Islam* (1973; eserlerinin bir listesi için bk. *The World of Islam*, s. 10-37).

Hitti bazı eserlerini Arapça kaleme aldığı gibi yukarıda anılan eserlerinden bir

kısmı da Arapça'ya tercüme edilmiştir (a.g.e., s. 10-14). Ayrıca Abdürrezzâk b. Rızkullah er-Res'anî'nin *Muhtaşaru Kitâbi'l-Farâk beyne'l-fırâk* (Kahire 1924), Süyûtî'nin *Naẓmü'l-İkḫyân fî a'yâni'l-a'yân* (New York 1927), Üşâme b. Mun-kız'ın *Kitâbü'l-İ'tibâr*'ını (Princeton 1930) neşretmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

The World of Islam. Studies in Honour of Philip K. Hitti (ed. J. Kritzeck – R. B. Winder), London 1959, s. 1-37; Mustafa es-Sibâî, *el-İstişrâk ve'l-müsteşrikûn*, Beyrut 1399/1979, s. 33-34; Ebû'l-Kâsım Şihâb, *Ferheng-i Hâverşinâsân*, Tahran, ts., s. 208; Necib el-Akikî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1980, III, 148-151; M. Abdülfettâh Uleyyân, *Eḡvâ' ale'l-istişrâk*, Küveyt 1400/1980, s. 35-36; Şevki Ebû Halil, *Mevzû'îyye Filib Hittî fî kitâbihi Târîhi'l-'Arabî'l-muṭavvel*, Dimaşk 1985; Ferhat J. Ziadeh, "Philip Khuri Hitti", *MESA Bulletin*, XIII/1 (1979), s. 1-2; Abdülcelîl et-Temîmî, "Veşîkatân min veşâ'iki'l-mü'errifih Filib Hittî eş-Şaḫsiyye", *Mecelletü't-târîhiyye-ti'l-Mağribiyye*, sy. 45-46, Tunus 1987, s. 155-160; Fred M. Donner, "Philip K. Hitti", *Al-Usur al-Wusta*, VIII/2, Chicago 1996, s. 48-52.

SALİH TUĞ

HİTTİN SAVAŞI

Selâhaddin-i Eyyûbî'nin
Haçlılar'ı bozguna uğrattığı
ünlü meydan savaşı
(583/1187).

491-492 (1098-1099) yıllarında Doğu Akdeniz kıyılarında Haçlı devletlerinin kurulmasından sonra buradaki müslümanların en büyük hedefi bölgeyi onlara karşı korumak ve işgal ettikleri toprakları kurtarmak olmuştur. Selâhaddin-i Eyyûbî, selefi Nüreddin Zengî'nin ölümünden sonra bir taraftan Haçlılar'la mücadele ederken bir taraftan da onun tesis etmiş olduğu birliği yeniden sağlamak için çalıştı. 574'te (1179) önce Mercuyûn Savaşı'nı kazanıp arkasından Beytülhazân Kalesi'ni geri alarak Haçlılar'a karşı bir üstünlük elde etti. Bundan sonra Haçlılar müdafaaya çekilirken Selâhaddin devamlı taarruz durumuna geçti. Bu taarruzlar esnasında onun bir meydan savaşına girmek istemesine rağmen karşı taraf bunu hiçbir zaman göze alamamıştır. Selâhaddin, 579 (1183)'da Halep'i ele geçirmek ve 582 (1186) yılında Musul'u hâkimiyet altına almak suretiyle ülkede birliği temin etti ve böylece kendini tamamen Haçlılar'la mücadeleye verdi. Bu arada Kudüs Haçlı Krallığı tahtına Guy de Lusignan geçmiş ve kendisine bağlı olan Kerek-Şevbek Prinkepsi Renaud de Chatillon ile

birlikte Selâhaddin'le bir antlaşma yaparak ticaret kervanlarına saldırmayacaklarına dair söz vermişti. Fakat Renaud de Chatillon, Selâhaddin'in Musul'dan Dimaşk'a döndüğü sıralarda Mısır'dan Suriye'ye giden bir kervana saldırdı ve bütün ticaret mallarını Kerek Kalesi'ne götürdü. Selâhaddin bunu öğrenince hem Renaud'dan hem Kral Guy'den kervanın iadesini istedi. Guy, Renaud'ya karşı teşebbüse geçtiyse de sonuç alamadı (İbnü'l-Esîr, XI, 527-528; Bündârî, vr. 230^a). Bunun üzerine Selâhaddin, Kerek-Şevbek Prinkepsliği üzerine sefer açmaya karar verdi ve çeşitli bölgelerdeki emîrlerine mektuplar yazarak askerlerini cihada çağırdı.

1 Muharrem 583'te (13 Mart 1187) hasa askerleriyle Dimaşk'ın güneyindeki Re'sülmâ ordugâhına çıkan Selâhaddin, burada birkaç gün kaldıktan sonra büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal'i gelecek askerleri beklemesi için bırakıp kendisi hasa birliğiyle güneydeki Busrâ şehrine doğru ilerledi ve Renaud de Chatillon'un hacıların yolunu kesmesini önlemek için safer ayı başına (nisan ortaları) kadar Kasriselâme'de konakladı. Daha sonra hasa birliğiyle Kerek üzerine yürüyerek Renaud de Chatillon'un topraklarını yağmaladı; Şevbek'e bağlı Karyeteyn denilen yerde Mısır ordusunun kuvvetlerine katılması üzerine geri dönüp Kerek topraklarını tahribe devam etti.

Bu arada Musul, Diyarbekir, el-Cezîre ve Halep kuvvetleri de Re'sülmâ'da bulunan el-Melikü'l-Efdal'in yanında toplanmıştı. Efdal babasının emri gecikince el-Cezîre, Diyarbekir, Musul askerlerinden seçtiği bir birliğin başına Harran ve Urfa hâkimi Muzafferüddin Kökbörü'yi, Halep askerlerinden seçtiği bir birliğin başına Bedreddin Duldurum el-Yârûkî'yi, Dimaşk askerlerinden seçtiği bir birliğin başına da Sârimüddin Kaymaz'ı kumandan tayin ederek bu kuvveti 20 Safer 583'te (1 Mayıs 1187) Saffûriye ve Akkâ istikametinde bir keşif seferine gönderdi. Gece harekete geçen Kökbörü ve arkadaşları, her ne kadar sabahleyin Saffûriye'ye hücumla kalktıklarında karşılarında Raimond tarafından haberdar edilen Dâviyye ve İsbî-târiyye (Templier ve Hospitalier) şövalyelerinden meydana gelmiş seçkin bir düşman gücü buldularsa da yapılan savaşta galip geldiler. Bu savaşta İsbî-târiyye'nin reisi Roger des Moulin ile pek çok şövalye öldürüldü; Dâviyye'nin reisi Gérard de Ridefort ise kaçmayı başardı.

Selâhaddin bu zaferden haberdar olunca Kerek'ten dönerek Taberiye gölünün kuzeydoğusundaki Aşterâ mevkiinde karargâh kurdu; el-Melikü'l-Efdal de askerleriyle birlikte babasının yanına geldi. Bir ay kadar sonra, Ermeni ve Antakya Prinkepsliği sınırlarında tedbir almak için Halep'e gitmiş olan sultanın yeğeni Takıyyüddin Ömer de onlara katıldı. Yeterince askerin toplanması üzerine 15 Rebîülâhîr'de (24 Haziran) orduyu teftişe çıkan Selâhaddin her emîri tek tek görevlendirdi; her birlikten özel hücum müfrezeleri çıkardı ve bütün birliklere yanındaki-lerle iş birliği yapmaları direktifini verdi. Bu arada askerlere teçhizatın yanı sıra bol miktarda bahşiş dağıttı ve zafer kazanıldığında çok daha fazlasını vereceğini vaad etti (İmâdüddin el-İsfahânî, s. 64, 70-71; Bûndârî, vr. 231^a). İktâlî ve maaşlı askerlerin sayısı 12.000 süvari idi. Yaya- lar ise Sibt İbnü'l-Cevzî'nin ifadesine göre çoktu (*Mir'âtü'z-zamân*, XIV, vr. 150^b). Selâhaddin, merkezî kuvvetlerin kumandasını kendi üzerine alıp sağ kanadı Takıyyüddin'e, sol kanadı Kökböri'ye verdi. 17 Rebîülâhîr'de (26 Haziran) Aşterâ'dan Hısfîn'e gelen ordu, ertesi sabah oradan yola çıkıp Ukhuvâne denilen yerde konakladı. Burada harp divanı toplandı ve alınan savaş kararı değerlendirildi; ayrıca sultan, kardeşi I. el-Melikü'l-Âdil'e de bir mektup yazarak Mısır'da kalan askerlerin başında Haçlı hâkimiyetindeki topraklara girmesini emretti.

Haçlılar da Kudüs Kralı Guy de Lusignan ile Trablus Kontu III. Raimond'un arasındaki anlaşmazlığı halletmişler, Dârun'dan Antakya'ya kadar olan yerlerden toplayabildikleri en büyük orduyla Saffûriye'de karargâh kurmuşlardı. Eyyûbî ordusunun bulunan tarihçi İmâdüddin el-İsfahânî bunların sayısının 50.000 civarında olduğunu söyler (*el-Fethü'l-kussî*, s. 74); diğer kaynaklar da buna yakın bir rakam verir. Şüphesiz bunlarda mübalağa vardır. Haçlı kaynaklarına göre ise mevcutları 4000, 9000 veya 20.000 kadardı (Runciman, II, 412-413). Haçlı ordusunun 2000 şövalye, 20.000 yaya ve o çevreden toplanan hafif süvari birliklerinden meydana geldiği söylenebilir. Her iki tarafta da ganimetten pay almak isteyen gönüllülerin sayısı epeyce kabarıktı.

Ukhuvâne'den hareket eden Eyyûbî ordusu, 23 Rebîülâhîr 583'te (2 Temmuz 1187) Taberiye gölünün 8 km. batısındaki Lûbye ovasında yer alan Kefer-Sebt mevkiinde mevzilendi. Düşmanla temasa ge-

çen öncü birlikleri onları harekete geçirmek için ok atmaya başladılarsa da Haçlılar yerlerinden kıpırdamadılar. Selâhaddin durumu görünce muharip birliklere mevzilerinden ayrılmamaları emrini vererek kendi hassa askerlerini yanına alıp Taberiye üzerine yürüdü ve akşam saatlerinde şehri ele geçirip iç kaleyi kuşattı. Bunun üzerine şehrin hâkimi Kontes Ehi ve Haçlı ordusuna haber gönderip imdat istedi. Haçlılar harp divanını toplayarak durumu görüştüler ve yardım etmeye karar verdiler.

24 Rebîülâhîr (3 Temmuz) Cuma sabahı Haçlı ordusu öncülerin başında Raimond, ortada Kral Guy, arkada Renaud de Chatillon, Dâviyye ve İsbîtâriyye şövalyeleriyle Balian d'Ibelin olduğu halde Saffûriye'den Taberiye'ye doğru hareket etti. Durumu haber alan Selâhaddin, kuşatmaya yetecek kadar askeri Taberiye'de bıraktıktan sonra diğerlerini alıp ordusunun başına döndü. Sultan önceden tedbirli davranarak suların bulunduğu yerleri tutmuştu. Buna rağmen Haçlılar küçük bir suyu ele geçirdiler, sonra da oradan kalkarak yollarına devam ettiler. Selâhaddin'in askerleri Haçlılar'ın bıraktığı suyu tuttukları gibi başka bir su başına ulaşmalarına da imkân vermediler. Okçular üzerlerine devamlı şekilde ok yağdırarak ilerlemelerine engel oluyorlardı; arada şiddetli çarpışmalar da meydana geliyordu. Öğleden sonra Haçlılar, Taberiye ile Saffûriye'nin arasında yer alan Lûbye ovasındaki Hittîn (Hattîn) köyünün üst tarafında uzanan düzlüğe varmışlardı. Haçlılar yorgunluktan ve susuzluktan bitkin durumdaydılar; her taraftan sarıldıkları için geri dönmüyorlardı. Düzlükte gecelemeye, ertesi gün Selâhaddin'in ordusunu yararak Taberiye'ye ulaşmaya karar verdiler. Her iki ordu geceyi savaş hazırlıkları yaparak geçirdi. Zaferden emin olan sultan askerler arasında dolaşarak onlara moral verdi.

25 Rebîülâhîr (4 Temmuz) Cumartesi sabahı Haçlı ordusu yeniden yürüyüşe geçti; ancak müslümanların ok yağmuru altında büyük zayıat veriyor ve çok ağır ilerleyebiliyordu. Göğüs göğüse çarpışma aşamasına gelindiğinde Haçlılar'ın ağır zırhlı, uzun mızraklı süvarilerinden çekinen askerlerin hamle yapamadıklarını gören Selâhaddin saflar arasında dolaşarak onları teşvik etmeye başladı. Bu sırada sultanın memlûklerinden Mengüpars'ın tek başına ileri atılıp şehid düşmesi üzerine asker coştı ve hücumla geçerek düşma-

nın piyade saflarını yardı. Kökböri'nin gönüllülerinden birinin karşı tarafın bulunduğu yerdeki kuru otları tutuşturmasıyla da Haçlılar duman ve ateş içinde kaldılar. Piyadelerinin çoğu kılıçtan geçirildi. Bu sırada Raimond, Balian d'Ibelin ve Renaud de Sidon gibi kumandanlar savaşın kaybedildiğini görünce bir hücumla müslüman saflarını yarıp canlarını kurtardılar. Kral Guy ise çevresindeki 150 kadar şövalye ile birlikte Hittîn tepelerinden birine çekilerek burada tutunmak istedi. Kralın çadırı tepeye kuruldu; şövalyeler onu korumak için son güçlerini de harcadılar; ancak bir başarı sağlayamadılar ve Kral Guy ile Renaud de Chatillon başta olmak üzere bütün ileri gelenler esir alındı; bu arada Hz. İsa'nın üzerinde çarmlı gerildiğine inanılan haç da ele geçirildi. Tarihçiler bu savaşta binlerce haçlı askerin öldürüldüğünü, birçoğunun da esir alındığını, Haçlılar'ın sahil bölgesine geldikleri tarihten o güne kadar müslümanların Hittîn zaferi gibi bir zafer kazanmadığını kaydederek.

Savaş bitince otağ kuruldu; Kral Guy ve Renaud de Chatillon ile diğer ileri gelen esirler huzura getirildiler. Selâhaddin onlara iyi davrandı; ancak bu sırada antlaşmalara riayet etmeyip bu savaşa sebebiyet verdiğini söylediği Renaud'nun ters bir cevap vermesi üzerine onu bizzat öldürdü; Dâviyye ve İsbîtâriyye şövalyelerinin de öldürülmesini emretti. Öteki esirler Dimaşk Kalesi'ne götürüldü. Abbâsî halifesine ve diğer İslâm hükümdarlarına gönderilen beşâretnâmelerden günümüze ulaşan bilgilere göre düşman askerlerinden ölenlerle esir alınanların sayısı 23.000 ile 60.000 arasındadır. Ancak ordunun bütün mevcudu göz önüne alındığında bu rakamların mübalağalı olduğu anlaşılır.

Selâhaddin-i Eyyûbî, Hittîn Savaşı'nın hâtırası olarak Guy de Lusignan'ın esir edildiği tepeye kubbeli küçük bir bina yaptırmış ve adını "Kubbetü'n-nasr" koymuştur. Bu savaş sonucunda Kerek ve Şevbek kaleleri teslim olmuş, Kudüs şehriyle Kudüs Haçlı Krallığı'nın Sûr şehri dışındaki bütün toprakları ve Antakya Prinkepsliği ile Trablus Kontluğu'na ait toprakların büyük bir bölümü ele geçirilmiştir. Her ne kadar Üçüncü Haçlı Seferi ve Selâhaddin'den sonra ortaya çıkan saltanat mücadeleleri yüzünden bu toprakların bir kısmı tekrar hristiyanların eline geçmişse de Haçlılar bir daha eski güçlerine kavuşamamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Fethu'l-kussî fi fet-hi'l-kudsî* (nşr. M. Mahmûd Subh), Kahire 1962, s. 58-87, 190-197; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 526-537; Bündârî, *Sene'l-Berkî's-Şâmî*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2249/2, vr. 229*, 230*-233*; Kâdî el-Fâzîl, *et-Teressül*, Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 127, vr. 29*-32*; a.e., Paris, Bibliothèque nationale, AY, nr. 6024, vr. 90*-93*; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, Haydarâbâd 1952, VIII, 393-395; a.e., TSMK, III. Ahmed, nr. 2907, XIV, vr. 150*; Ebû Şâme, *er-Ravzateyn*, Kahire 1288, II, 82-89; İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye* (nşr. Cemâleddin Şey-yâl), Kahire 1964, s. 66-68; Melikü'l-Mansûr, *Mizmârü'l-hakâ'ik* (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1968, s. 93-96; Ebû'l-Ferec, *Târih*, II, 440-443; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb* (nşr. Cemâleddin Şeyyâl), Kahire 1953-60, II, 247, 253; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 320-323; Kalkaşendî, *Sub-hu'l-a'sâ*, VI, 496-504; VIII, 281-289; Makrîzî, *es-Sülûk*, I, 83-86; Aynî, *'İkdü'l-cümân*, Beyazıt Devlet Ktp., Velîyyüddin Efendi, nr. 2390, XIII, vr. 17*-21*; R. Grousset, *Histoire des croisades*, Paris 1936-43, II, 776-802; A. S. Ehrenkreutz, *Saladin*, New York 1972, s. 198-202; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1983, s. 72-76; a.mlf., *Salâhaddîn Ey-yûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 110-112, 119-121; a.mlf., "Hittîn'de Salâhaddîn'in Ordusu", *TTK Belleten*, LIV/209 (1990), s. 427-434; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 374-386, 409-413; Bessâm el-Asefî, *el-Eyyâmü'l-hâsime fi'l-hurû-bi's-salibiyye*, Beyrut 1407/1987, s. 65-112; Mahmûd İbrâhim, *Hittîn beyne ahbârî mü'er-rihâ ve şî'ri mu'âsirihâ*, Amman 1407/1987; İhsin Demirkent, "Hittin Zaferi ve Kudüs'ün Müslümanlarca Fethinin Batı'daki Akisleri", *TTK Belleten*, LII/205 (1988), s. 1547-1555; P. J. Cole, "Christian Perceptions of the Battle of Hattin (583/1187)", *Al-Masaq*, VI (1993), s. 9-39; Cüzîf Nesîm Yûsuf, "Ma'reketü Hittîn: Hal-fiyâtühâ ve delâlatühâ", *'Âlemü'l-fikr*, XX/1, Kûveyt 1989, s. 235-252; Fr. Buhl, "Hattîn", *IA*, V/1, s. 375; a.mlf. - [Cl. Cahen], "Hittîn", *EP* (Fr.), II, 528.

RAMAZAN ŞEŞEN

HİVE HANLIĞI

1512-1920 yılları arasında
Hârizm'de hüküm süren
bir müslüman Türk devleti.

Hârizm bölgesinde kurulduğu için Hârizm Hanlığı olarak da bilinen devletin adı, özellikle XVIII. yüzyılda Rus ve Batı Avrupa kaynaklarında Hîve Hanlığı şeklinde geçer. Hânedanın kurucuları, idareleri altındaki Özbek kabileleriyle 1511'de Hârizm'i ele geçiren Yâdigâr Han'ın oğullarından İlbars ve Balbars hanlardır. Bunların soyu, Cuci'nin beşinci oğlu olup Özbek hanlarının atası kabul edilen Şiban Han nesline mensup Arabşah b. Pûlâd'a kadar indiğinden hânedana Arapşahlar (Arapşâhî) veya Yâdigârîler de (Yâdigâr-ğulları) denmiştir. Aile, aynı dönemlerde

Semer kant-Amuderya bölgesinde bulunan Şeybânîler'in (Özbekler) ayrı bir kolu olarak zikredilir.

Özbek ve Türkmenler'den teşkil ettiği kuvvetlerle Hârizm'e hâkim olan ve bağımsız bir hanlık kuran İlbars'tan (ö. 1538) sonra ülkede iç karışıklıklar çıktı. Bu dönemlerde asıl Özbek Devleti ile hanlığın münasebetleri iyi değildi. Arapşahlar, sık sık Safevîler'le Özbekler'e karşı iş birliği dahi yapmışlardı. Nitekim hanlık Özbek Hanı Ubeydullah tarafından 1538'de istilâ edildi. Her ne kadar hanlık bir yıl sonra Ubeydullah Han'ın hâkimiyetinden kurtulmuşsa da karışıklıklar bir süre daha devam etti. XVI. yüzyıl boyunca Arapşahlar Ürgenç'te oturdular. 1557-1558'de bir ara Hîve hanlığın merkezi oldu; fakat Arap Muhammed Han döneminde yeniden merkez oluncaya kadar burası küçük bir yerleşme yeri olarak kaldı. Özellikle Amuderya'nın mecrasını değiştirerek Hazar denizi yerine Aral gölüne dökülme-ye başlaması yüzünden meydana gelen kuraklık ülkenin iktisadî hayatını altüst ettiği gibi zamanla Ürgenç'in terkedilmesine ve tarihi hakkında çok az bilgi bulunan, kuruluşu arkeolojik kalıntılara göre VI-VIII. asırlara kadar inen, Arap coğraf-yacılarının eserlerinde X. yüzyılda adına rastlanan Hîve'nin hanlık merkezi haline gelişine de zemin hazırladı. Hîve daha önce de 1221 yılından itibaren Moğol, 1388'den itibaren de Timur imparatorlukları-na başkentlik yapmıştı. Bütün bu karışıklıklar Özbekler ile Safevîler'in işine yaradı. Özbek Hükümdarı II. Abdullah Han 1593'te Hârizm ülkesine girdi. Teslim olan şeh-zadelerin çoğunu ortadan kaldırdı. Halktan ağır vergiler topladı. 1598'de II. Abdullah Han'ın ölümüyle Özbek işgali sona erdi. Abdullah Han'ın seferi esnasında kaçıp İran Hükümdarı Şah Abbas'a sığınan Hacı Muhammed (Hacim) Han (1598-1603) ülkesine dönerek duruma hâkim oldu.

Hacı Muhammed Han'ın yerine geçen oğlu Arap Muhammed Han dönemi (1603-1623) hanlığın yeniden diriliş devri olmuştur. Bu dönemde merkezini Hîve'ye taşınması hanlığın Hîve Hanlığı olarak tanınmasına zemin hazırladı. Fakat Arap Muhammed Han'ın vefatından sonra oğulları (Ebûlgazi Bahadır, İsfendiyar, Habeş, İlbars, Şerîf Muhammed, Hârizm Şah ve Avgan) arasında başlayan taht kavgaları kısa zamanda ülkeyi yeniden karışıklığa sürükledi. Bu karışıklık, Türkmenler'in desteğini kazanan İsfendiyar'ın duruma hâkim olması ile son buldu. İsfendiyar Han'ın en büyük rakibi olan Ebûlgazi Ba-

hadir ise önce Özbek ileri gelenlerinin re-yi ile Ürgenç'te han ilân edildi (1642). Daha sonra Buhara'da hüküm süren Canoğulları'nı ele geçirmiş oldukları Hîve'den çekilmeleriyle başşehir dördü ve bütün Hârizm'i hâkimiyeti altına alarak Hîve hanı oldu (1645). İlk işi de İsfendiyar Han'a destek vermiş olan Türkmenler'i cezalandırmak oldu.

1663 yılına kadar hüküm süren Ebûlgazi Bahadır Han, Hîve Hanlığı'nı Orta Asya'nın en kuvvetli devletlerinden biri haline getirdi. Kendisinden sonra yerine geçen oğlu Enûşe Han da (1663-1687) 1681-1685 yıllarında Buhara Şeybânîleri'ne (Canoğulları) karşı üç sefer düzenledi, Semerkant ve çevresini ele geçirmeye muvaffak oldu. Fakat Enûşe Han'ın bu saldırgan politikası Buhara Özbekleri'nce büyük bir tepkiyle karşılandı ve Hîveliler işgal ettikleri toprakları terketmek mecburiyetinde kaldılar. Bununla da yetinmeyen Buharalılar 1687'de Hîve'ye girdiler. Buhara Hükümdarı Subhan Kulı Han, Hârizm'in başına Şah Niyaz Işık Ağa'yı getirerek ülkeyi tamamiyle kendi idaresine sokmak istedi. Fakat Hârizm'e vali tayin edilen Şah Niyaz müstakil hareket etti, hatta kendini desteklemesi için Rus Çarı I. Petro'dan yardım istedi. Petro, Hârizm'i himayesine aldığı dair 1700 yazında Şah Niyaz'a bir mektup gönderdiyse de bundan bir sonuç çıkmadı. Bir müddet sonra Arap Muhammed (1702-1717) hem Şah Niyaz'ı ortadan kaldırdı hem de Hârizm'deki Buhara hâkimiyetine son verdi. Halefi Şîr Gazi Han ise (1715-1728) Petro'nun Hîve'yi işgal amacıyla gönderdiği 750 kişilik bir kuvveti imha etti. Hîve tarihçilerinden Muhammed Münis Mîrâb ile Babacan b. Hudayberdi Mangır bu hadiseyi ülke tarihinde görülmeyen bir kahramanlık olarak kaydetmişlerdir.

Şîr Gazi Han'ın 1728'de öldürülmesi üzerine ülkede tekrar karışıklıklar baş gösterdi. Fakat bir müddet sonra İlbars Han'ın (1728-1740) başa geçmesiyle durum yeniden düzeldi. Bilhassa Türkmenler'i de kendi safına çekmeyi başaran İlbars Han, Nâdir Şah'ın 1739'da Hindistan seferine çıkmasından faydalanarak Horasan'ı yağmalayıp pek çok İranlı'yı esir aldı; ancak bu olay Hîve ile İran'ın arasının açılmasına sebep oldu. Nitekim ertesi yıl İran'a dönen Nâdir Şah kanlı bir muharebeden sonra Hîve'yi işgal etti ve İlbars Han ile ileri gelen beylerini idam ettirdi. Nâdir Şah, 1747'de öldürülmesine kadar Hîve'yi kendi tayin ettiği valilerle idare etmeye çalıştı. Hîve ile İran arasında bu mü-